

УДК 341

Андрущенко К. А.*

КОНЦЕПЦІЯ «MARGIN OF APPRECIATION» ТА ПРИНЦИП ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

На основі опрацювання відповідних науково-теоретичних джерел та рішень Європейського суду з прав людини, досліджується застосування принципу ефективного захисту прав людини та її основних свобод. Аналізується взаємозв'язок зазначеного принципу із концепцією «margin of appreciation». Важливе місце в роботі посідає тлумачення Судом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яке впливає на розвиток національного законодавства й практики держав-учасниць Конвенції. Також у статті звертається увага на необхідність дотримання вимог «ефективного» засобу юридичного захисту de jure та de facto. Аналізується надання Судом певної свободи розсуду національним органам влади держав-учасниць. Досліджується відповідність правових заходів, вжитих на національному рівні, положенням Конвенції.

Ключові слова: принцип ефективного захисту, концепція «margin of appreciation», свобода розсуду, Європейський суд з прав людини.

On the basis of relevant scientific and theoretical sources and judgments of the European Court of Human Rights, there is examined application of principle of effective protection of human rights and fundamental freedoms. There is analyzed interconnection between the mentioned principle and the concept of margin of appreciation. An important role in the present article is devoted to the Court's interpretation of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms which influences development of national legislation and practice of states-parties to the Convention. The article pays attention as well to necessary observance of requirements on «effective» legal remedy de jure and de facto. There is analyzed how the Court provides national authorities of the states-parties with some discretion. There is researched compliance of national legal remedies to the Conventional provisions.

Key words: Principle of effective protection, concept of margin of appreciation, freedom of discretion, European Court of Human Rights.

На основе изучения соответствующих научно-теоретических источников и решений Европейского суда по правам человека, исследуется применение принципа эффективной защиты прав человека и его основных свобод. Анализируется взаимосвязь указанного принципа с концепцией «margin of ap-

* здобувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент Буткевич О. В.

preciation». Важное место в работе занимает толкование Судом Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г., которое влияет на развитие национального законодательства и практики государств-участниц Конвенции. Также в статье обращается внимание на необходимость соблюдения требований «эффективного» средства юридической защиты de jure и de facto. Анализируется предоставление Судом определенной свободы усмотрения национальным органам власти государств-участниц. Исследуется соответствие правовых мер, принятых на национальном уровне, положениям Конвенции.

Ключевые слова: принцип эффективной защиты, концепция «margin of appreciation», свобода усмотрения, Европейский суд по правам человека.

Однією з міжнародних організацій, які досягли найбільших успіхів в ефективному захисті прав людини і її основних свобод, є Рада Європи [23, с. 112].

Від самого початку діяльності Ради Європи, одним з її наріжних каменів залишається принцип забезпечення поваги до прав людини [25, с. 212]. Зміст такого принципу складає обов'язок держав поважати і дотримуватись прав людини без жодної дискримінації стосовно всіх осіб, які знаходяться під її юрисдикцією [16, с. 405-406]. А концепція «margin of appreciation» відноситься до простору для маневру, який Європейський суд з прав людини (далі – Суд) бажає надати національним органам влади при виконанні останніми своїх зобов'язань за Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) [27, с. 5].

Оскільки ч. 2 ст. 3 Конституції України закріплює утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави Україна [10, с. 5], питання дотримання європейських стандартів щодо захисту прав людини і основних свобод є надзвичайно актуальним і для нашої країни. Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. було ратифіковано Верховною Радою України 17 липня 1997 р. [19; 18].

Щоб розкрити питання ефективного захисту прав та основних свобод людини на прикладі Ради Європи, слід звернутися перш за все до практики Європейського суду з прав людини. Тому ціллю даної статті є дослідження прецедентної практики Суду та використання в ній принципу ефективного захисту й концепції «margin of appreciation».

При написанні даної роботи ми користувалися науковими працями вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків, зокрема, Зайцева Ю., Головатого С., Мазура М. В., Кострицького В. В., Тагієва С. Р., Беніцького С. О., Маланчука Б., Мармазова В., Рабіновича П., Федика С., Колосова Ю. М., Кузнецова В. І., Кости Ж.-П., Гом'єн Донни й інших.

Принцип ефективного захисту, який невід'ємно пов'язаний із текстом Конвенції, обумовлює, що оскільки найважливішою функцією Конвенції є саме ефективний захист прав людини, а не дотримання взаємних зобов'язань між державами, то її положення не повинні тлумачитися обмежено з метою захисту національної незалежності [26, с. 74].

Процес тлумачення Конвенції зумовлений прагненням Євросуду забезпечити ефективність усієї конвенційної системи. Такої ефективності вимагають передусім цілі Конвенції. Те, що забезпечення ефективності конвенційної системи розцінюється також як бажання держав-членів Ради Європи, прискорює та обґрунтовує динамічність практики Європейського суду [15, с. 33-35].

Ефективність впливу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) на держави-члени Ради Європи опосередковується рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Змістовний, якісний показник ефектив-

ності функціонування Конвенції розкривається в її ст.1, – вважає професор П.М.Рабінович [20, с. 34]. Дана стаття закріплює, що «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [9, с. 15].

У практиці Суду є низка судових рішень, в яких визнано, що Конвенцію порушено, і які змусили відповідні держави (іноді й інші) вдатися до загальних заходів для погодження з цими рішеннями або адаптації до них норм прецедентного права вищих національних судів. У деяких державах подання справи на розгляд Суду саме по собі сприяло або прискорювало модифікацію законодавчої діяльності, норм права чи прецедентного права. Наприклад, справа «*Voamam v. Belgium*» (судові рішення від 29 лютого 1988 р. та 27 червня 1988 р.) змінили Закон Бельгії від 2 лютого 1994 р., що набрав чинності 27 вересня 1994 р., який передбачає, що суд у справах неповнолітніх не може відправляти дитину до місць попереднього ув'язнення більше одного разу на кожній стадії процесу. Термін максимальної тривалості такого утримання не повинен перевищувати 15 днів [21, с. 15-20].

Доктор юридичних наук С. Шевчук [24, с. 91], використовуючи рішення Європейського суду з прав людини «Калашніков проти Росії» [28], відзначає, що відповідно до положення ст. 3 Конвенції держава, на думку Суду, повинна стежити за тим, щоб особа утримувалась в умовах, які є сумісними з повагою до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не спричиняли страждань або труднощів, сила яких перевищує неминучий рівень страждань, який є характерним для перебування під вартою, і щоб, враховуючи умови ув'язнення, забезпечувався належний стан здоров'я і самопочуття.

У контексті застосування принципу ефективного захисту до інтерпретації ст. 3 Конвенції, потрібно також звернути увагу на питання щодо вичерпання національних засобів правового захисту. За загальним правилом заявник для того, щоб звернутися до Суду повинен вичерпати усі засоби правового захисту на національному рівні, аж до суду найвищої інстанції [14, с. 45]. Таку вимогу до кожного ставить і ст. 55 Конституції України: «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [10, с. 15].

Така правова практика породила нові вимоги до правозастосування. Кожний суддя, адвокат, працівник правоохоронних органів чи державний службовець, вдаючись до дій в рамках свого посадового становища, постав перед необхідністю підпорядкувати свою поведінку положенням Конвенції. А суддям доводиться ще й зважати на можливість звернення особи до Суду в Страсбурзі [4, с. 5; 5, с. 11].

Розв'язання наведеної ситуації знову-таки є в практиці Європейського суду з прав людини. Вихідна точка – право на «ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі», визначенні ст. 13 Конвенції. У справах «Чакічі проти Туреччини» (заява № 23657/94) та «Ертак проти Туреччини» (заява № 20764/92) Суд констатував відсутність у діях властей ефективною реакції на факт зникнення (смерті) людини і, як наслідок, дійшов висновку, що було допущено порушення ст. 2 Конвенції (право на життя). При цьому Суд відхилив заперечення Уряду щодо стверджуваного невичерпання заявниками національних засобів правового захисту, оскільки у першому випадку заявник вичерпав усі реально доступні йому засоби правового захисту, а в іншому мало місце недостатнє та неефективне розслідування. У результаті обидва заявники були позбавлені

можливості розгляду їхніх скарг у суді, що й стало підставою для Суду визнати обидві заяви прийнятними.

Цей приклад – яскраве свідчення того, як Суд своєю практикою розгляду конкретних справ, орієнтованою на максимальний захист конвенційних прав і свобод, суттєво збагачує загальні норми Конвенції, наповнюючи їх конкретним змістом. Із розгляду Судом наведених та інших справ, так само як із прецедентів Суду випливає, що визначене у ст. 13 Конвенції право особи на ефективний правовий захист у національному органі не передбачає обов'язку використовувати неефективні засоби, зокрема, й судові [6, с. 486-488].

Говорячи про принцип ефективного захисту в контексті тлумачення ст. 3, варто також згадати спеціальні процедури щодо вжиття термінових тимчасових заходів забезпечення захисту особи – застосування так званого спеціального Правила 39 Регламенту Суду [11, с. 45-46]. Зазвичай Правило 39 застосовується у випадках, якщо особа передається через процедуру екстрадиції в країну, де їй загрожує катування або інше жорстоке поводження, або якщо особа потребує термінової медичної допомоги, яка не може бути надана в умовах несвободи у місці тримання під вартою.

Резюмуючи викладений вище матеріал, слід наголосити, що звернення до принципів тлумачення Конвенції, у цьому випадку з метою окреслення особливостей ст. 3 Конвенції, має вагоме значення не лише в теоретичній площині. У цьому контексті слід виділити також практичну необхідність у цілях правильного застосування положень Конвенції на національному рівні [11, с. 46].

Важливо враховувати те, що хоча зміст зобов'язань договірних держав за ст. 13 Конвенції у кожній конкретній справі залежить від характеру скарги заявника, засіб юридичного захисту, передбачений цією статтею, має бути «ефективним» як теоретично, так і на практиці [7, с. 148-154]. На думку Суду, термін «ефективний» означає, що засіб юридичного захисту має бути адекватним і доступним, і що сам він має задовольняти вимоги невідкладності [17, с. 164].

З особливою увагою і ретельністю Суд розглядає скарги, де чимало осіб у заявах до нього стверджували про відсутність ефективного засобу юридичного захисту стосовно незабезпечення національними органами влади відшкодування за незаконне позбавлення життя або заборонене жорстоке поводження. При цьому Суд враховує належність цих прав до категорії найбільш фундаментальних конвенційних прав. У подібних справах Суд висловив думку, що вимога щодо проведення ефективного розслідування для цілей ст. 13 означає необхідність проведення ретельного та ефективного розслідування, яке дійсно може забезпечити виявлення та покарання осіб, винних у стверджуваному порушенні конвенційного права, реальний доступ скаржника до процесу розслідування, а також виплату, в разі необхідності, компенсації потерпілій стороні [1, с. 165] (див. також «Ассенов та інші проти Болгарії» [2, с. 483-521], «Ільхан проти Туреччини» [7, с. 148-154] та «Кінон проти Сполученого Королівства» [8, с. 32-35]).

При цьому відбувається застосування Судом забезпечення певної свободи національного розсуду, що дає змогу, зокрема, гармонізувати дію норм національного законодавства із дією положень Конвенції. Це означає здійснення Європейським судом з прав людини тлумачення конвенційних приписів у справах певного типу з урахуванням делегованої Конвенцією державам-членам певної свободи розсуду в інтерпретації та застосуванні ними, їхніми органами та посадовими особами конвенційних норм з метою забезпечення належних умов реалізації та ефективного захисту прав людини, а також задля досягнення справедливого балансу між інтересами останніх й суспільства [22, с. 450]. Прикладом реалізації цього може бути рішення Суду від 28 листопада 2002 р., ух-

валене по справі «Лавентс проти Латвії», завданням якого було встановлення порушення державою-відповідачем права на свободу і безпеку, а також права на розгляд справи впродовж розумного строку неупередженим судом. У цьому рішенні Суд зазначив, що мало місце втручання у право заявника на повагу до таємниці листування. Він зауважив, що відповідний захід був санкціонований на підставі ст.176 Кримінально-процесуального кодексу Латвії. На думку Суду, це законодавче положення допускало надто широку сферу судового розсуду [11, с. 91-94].

Отже, наведений приклад є свідченням того, що концепція «margin of appreciation» знаходить відображення в рішеннях Суду та впливає на розвиток національного законодавства держав-членів Ради Європи.

Таким чином, прецедентна практика Європейського суду з прав людини сьогодні виконує функцію важливого інструменту у захисті прав людини. Крім того, спостерігається посилення авторитету та впливу прецедентного права Суду в цілому, що є досить важливим і для України. Шляхом звернення до страсбурзького законодавства часто заповнюються прогалини національного законодавства. Підвищується роль судових органів, які повинні застосовувати Конвенцію при винесенні рішень, оскільки вона була утверджена на принципі розподілу відповідальності й держави-члени взяли на себе зобов'язання гарантувати регламентовані нею права і свободи, наголошував на Міжнародній конференції, проведеної в Україні в 2011 р., колишній Голова Європейського суду з прав людини Жан-Поль Коста [3, с. 113-114].

Принцип ефективного захисту як принцип тлумачення Судом Конвенції означає, що відповідні її норми необхідно тлумачити у такий спосіб, який зможе забезпечити максимально ефективний захист прав і свобод людини в державах-учасниках, що відповідає цілям і завданням Конвенції. Зазначений принцип впливає з преамбули Конвенції та безпосередньо пов'язаний з її статтями, про що свідчать рішення Суду у справах «Ліозіду проти Туреччини», «Ірландія проти Сполученого Королівства» тощо.

Суд цілком чітко висловив свою позицію: «Національна влада вільна у виборі правових заходів, які вона вважає доцільними у передбачених Конвенцією рамках. Суд розгляне лише відповідність цих правових заходів вимогам Конвенції» [29].

Тому, підсумовуючи наведене вище, ми приєднуємося до висновків науковців Мазура М. В., Кострицького В. В., Тагієва С. Р. та Беніцького С. О. [13, с. 136-137], що застосування Європейським судом з прав людини принципу ефективності захисту прав і основних свобод людини разом із еволюційним тлумаченням ставить перед юридичною наукою та практикою низку актуальних проблем щодо визначення інших принципів і правил формування та застосування прецедентів Суду. І хотіли б додати, що в даному контексті концепція «margin of appreciation» допомагає встановити необхідний баланс між застосуванням прав людини в державах-членах Ради Європи та уніфікованим застосуванням конвенційної системи.

Список використаних джерел

1. Аксой проти Туреччини (1996 р.) // Гом'єн Донна. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. Вид-я третє. – К. : «Фенікс», 2006. – С.165.
2. Ассенов та інші проти Болгарії (справа № 90/1997/874/1086) // Вибрані рішення Європейського суду з прав людини: (В двох томах). Том 1 / Укладачі: Зайцев Ю., Павліченко О.-К.: «Фенікс», 2005. – С. 483-521.

3. Виступ Голови Європейського суду з прав людини Жана-Поля Кости на Міжнародній конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини у правовій системі України» (Київ, 1 липня 2011 р.) / Святоцька В. Практика ЄСПЛ у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти // Право України. – 2011. – № 7. – С.113-114.
4. Головатий С. На допомогу в утвердженні верховенства права // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К. : Укр. центр правничих студій, 2003. – С. 5.
5. Головатий С. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі / Головний редактор Ю. Зайцев. – К.: Укр. Пр. Фунд-я, 1999.–№ 1. – С. 11.
6. Зайцев Ю. Вичерпання національних засобів правового захисту щодо критеріїв кваліфікації // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К. : Укр. центр правничих студій, 2003. – С. 486-488.
7. Ільхан проти Туреччини (судове рішення від 27 червня 2000 р.) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі / Головний редактор Ю.Зайцев. – К. : Укр. Пр. Фунд-я, 2000. – № 3. – С.148-154.
8. Кінон проти Сполученого Королівства (судове рішення від 3 квітня 2001 р.) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі / Головний редактор Ю. Зайцев. – К.: Укр. Пр. Фунд-я, 2001. – № 2 (10). – С. 32-35.
9. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. –К.: Укр. центр правничих студій, 2003. – С. 15.
10. Конституція України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2011. – С. 5.
11. Лавентс проти Латвії (судове рішення від 28 листопада 2002 р.) // Юридична Україна. – 2003. – № 2. – С. 91-94.
12. Лоизиду против Турции (судебное решение от 18 декабря 1996 г.) // Европейский суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т.2 / Председатель редакционной коллегии – д. ю. н., проф. В. А. Туманов. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – С. 362-374.
13. Мазур М. В., Кострицький В. В., Тагієв С. Р., Беніцький С. О. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навч. Посіб., Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – С. 136–137.
14. Маланчук Б. Особливості статті 3 Європейського суду з прав людини крізь призму основних принципів тлумачення Конвенції // Право України. – 2011. – № 7. – С. 45-46.
15. Мармазов В. Є. Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини як специфічний об'єкт судового тлумачення // Право України. – 2002. – № 10. – С. 33-35.
16. Международное право: Учебник для вузов / Ответ. Ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. – М. : Международные отн-я, 1998. – С. 405-406.
17. Пауліну Томаш проти Португалії (2003 р.) // Гом'єн Донна. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. Вид-я третє. – К. : «Фенікс», 2006. – С.164.

18. Про інформування Ради Європи у зв'язку з прийняттям нової редакції пункту 3 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»: Постанова Верховної Ради України від 24 березня 1999 р. № 552-XIV // Верховна Рада України: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/552-14> – 23. 11. 2013 р.
19. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. №475/97-ВР // Верховна Рада України: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=475%2F97-%E2%F0> – 23.11.2013.
20. Рабінович П. Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави-члени Ради Європи // Право України. – 2000. – № 11. – С. 34.
21. Рабінович П. Наслідки реалізації судових рішень у 1995-1996 рр. // Практика Європейського суду з прав людини. Випуск 2 / За ред. П. М. Рабіновича. – Львів : Кальварія, 1998. – С. 15-20.
22. Рабінович П., Федик С. Правотлумачна практика Європейського суду з прав людини. Питання загальної теорії // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К. : Укр. центр правничих студій, 2003. – С. 450.
23. Тимченко Л. Д. Международное право: Учебник. – Харьков : Консум, Унив-т внутр. дел, 1999. – С. 112.
24. Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики // Право України. – 2011. – №7. – С.91.
25. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред.кол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр. енциклопедія», 1998.– т. 5: П-С.– 2003. – С. 212.
26. P. van Dijk, G. J. H. van Hoof – Theory and Practice of the European Convention on Human Rights – Kluwer Law International, 1998, 3rd ed., P. 74.
27. S. Greer, The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Human Rights files, No. 17, July 2000, P. 5.
28. Case of Kalashnikov v. Russia, judgment of 15 July 2002, para. 95 // European Court of Human Rights: official website [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60606>. – 24. 11. 2013.
29. Case «Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium» v. Belgium (Merits), judgment of 23 July 1968, para.10 // European Court of Human Rights: official website [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57525> – 24.11.2013.